

Дзевелюк А. В., «НУ «ОЮА»

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Є. В. ВАСЬКОВСЬКОГО ЯК ТЕОРЕТИКА ПРАВА

В даній статті досліджуються життєвий та науковий шлях Євгена Володимировича Васьковського, а також його погляди на такі теоретичні і практичні питання як цивільне право, цивільний процес, морське торгове право, а також організація і перспектива розвитку російської адвокатури, юридичної етики, юридичної техніки і тлумачення права.

Актуальність теми даного дослідження обумовлена наступними обставинами. По-перше, тим, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки, поряд з використанням досягнень західної цивілізації, все більшої актуальності набуває звернення до власної науково-правової спадщини, особливо творчості вітчизняних вчених-юристів дорадянського періоду. По-друге, необхідністю заповнення прогалин у знаннях про минуле вітчизняної правової думки, у вивченні історії формування та розвитку українського правознавства в їх значущості для сучасності. По-третє, тим, що воно присвячено теоретико-методологічні правові спадщини несправедливо забутого і судді Євгена Володимировича Васьковського (1866, Акерман, по інших даних Одеса, – 1942, Варшава) [про його біографію див. : 1], з ім'ям якого пов'язано вивчення цивільного права і цивільного судочинства в Імператорському Новоросійському університеті.

Метою цієї роботи є аналіз науково-правової творчості Є. В. Васьковського, а саме – його поглядів на такі теоретичні і практичні питання як цивільне право, цивільний процес, морське торгове право, а також організацію і перспективу розвитку російської адвокатури, юридичної етики, юридичної техніки і тлумачення права.

Виклад основного матеріалу. Одним із представників формально-догматичного підходу був одеський учений Євген Володимирович Васьковський (1866, Акерман, по інших даних Одеса, – 1942, Варшава), відомий як цивіліст і процесуаліст, адвокат і суддя. Є. В. Васьковський початкову освіту одержав у Першій одеській казенній гімназії, що закінчив із золотою медаллю в 1883 р. Після цього вступив на юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету. По закінченні університету в 1888 – 1897 р. займався адвокатською практикою

як присяжний повірений у цивільних справах. Після захисту в 1897 р. кандидатської дисертації на тему «Організація адвокатури» він був прийнятий на посаду приват-доцента по кафедрі цивільного права і цивільного судочинства Імператорського Новоросійського університету. У 1901 р. у Казанському університеті захистив докторську дисертацію на тему «Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів». У 1904 р. Є. В. Васьковський став екстраординарним професором по кафедрі цивільного права і цивільного судочинства в Імператорському Новоросійському університеті, а в 1906 р. обійняв посаду ординарного професора по тій самій кафедрі. З 1906 р. Є. В. Васьковський був обраний проректором цього університету з роботи зі студентами. Але в лютому 1909 р. на підставі рішення Кримінального касаційного департаменту Правительствующего Сенату він був усунутий від посади із заборобою перебувати на державній службі протягом трьох років через неприйняття ним репресивних заходів проти студентів у 1905 – 1906 рр. Справа одержала великий суспільний резонанс. Студенти і викладачі університету виражали протести проти суду над Є. В. Васьковським, але вони не дали результату. У 1917 – 1919 рр. Є. В. Васьковський був суддею в Одесі, у 1919 р. став мировим суддею у Вільнюсі. З 1921 р. працював на посаді професора у Вільнюському університеті: у 1921 – 1924 рр. одночасно очолював кафедру цивільного права і процесу, у 1924 – 1934 рр. – кафедру цивільного права, обіймав посаду декана юридичного факультету в 1925/1926 навчальному році, а з 1936 р. читав лекції як почесний професор [1].

Є. В. Васьковський був популярним різнобічним ученим-юристом початку ХХ ст. Його праці присвячені питанням з різних галузей юридичної науки. Він написав наукові праці й підручники з цивільного права, з цивільного процесу, з морського торгового права, праці з організації і перспектив розвитку російської адвокатури, посібник з юридичної етики, юридичної техніки і тлумачення права.

Загальнотеоретичні погляди Є. В. Васьковського були відбиті в таких його працях: «Цивілістична методологія. Ч. 1. Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів» (Одеса, 1901) [4, 5], «Підручник для тлумачення і застосування законів: Для юристів-початківців» (М., 1913) [2, 3], а також у теоретичних частинах його праць з цивільного права.

Є. В. Васьковський був типовим представником формально-догматичного підходу в юриспруденції, заснованого на логічній інтерпретації юридичних понять. У концепції Є. В. Васьковського первинне і допоміжне наукове завдання – формально-догматична обробка права – перетворюється на самоціль. З погляду вченого,

юрист-догматик бере існуючий юридичний матеріал як непорушний емпіричний факт, він не створює нових законів і норм, не ставить питання про доцільність існуючих норм, а займається формально-логічною обробкою існуючого законодавства, тобто сприймає існуючі норми як догму. Кожен конкретний випадок практики підводиться під будь-яке поняття, що входить у формально-догматичну систему понять і правил, і тоді залишається тільки застосувати ці принципи і правила, що присвячені цьому поняттю в догматичній системі. У зв'язку з цим Є. В. Васьковський відзначає: «Процес застосування права, переробленого в наукову систему, зводиться до роз'яснення і з'єднання невеликого порівняно числа елементів, тобто до операцій, подібної до математичних обчислень. А тому що елементи, над якими працює юрист, теж є поняттями, то його діяльність цілком відповідно може бути охарактеризована влучним висловом Савіної, як рахунок понять» [5, с. 344].

Правову систему вчений уявляє як логічно завершене явище. Не заперечуючи той факт, що в законодавстві існують прогалини, Є. В. Васьковський, однак, стоїть на позиції того, що вони є наслідком неправильного тлумачення первинних норм. За допомогою логічних прийомів з норм права виводяться загальні принципи, що повинні допомогти вирішити ту чи іншу правову ситуацію.

Завдання догматики, на думку Є. В. Васьковського, полягає в тому, щоб додати чинному праву таку зовнішню форму, що спростила б і полегшила б процес застосування юридичних норм. Для вирішення поставленого завдання Є. В. Васьковський пропонує використовувати такі прийоми: 1) юридичний аналіз; 2) логічну концентрацію матеріалу; 3) систематичний розподіл; 4) юридичну термінологію.

Свої погляди на процес вивчення права учений виклав у книзі «Цивілістична методологія. Ч. 1. Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів». Аналізуючи в даній книзі точки зору попередників, автор критично підходить до їхньої методологічної позиції і вибудовує власні логічні конструкції пізнання правової реальності. Достойнством роботи також є правильно заданий теоретичний каркас, який згодом автор розвиває, внаслідок чого кожна наступна глава спирається на попередні.

У передмові до своєї праці Є. В. Васьковський відзначає, що «призначення об'єктивного права полягає в практичному здійсненні: юридичні норми існують і створюються для того, щоб керувати вчинками громадян, щоб регулювати їхню поведінку, отже, щоб пристосовувати їх до життя... Починаючи практичне вивчення права, потрібно спочатку зібрати всі чинні в даний момент часу на даній території юридичні

норми. Потім варто критично перевірити їх дійсність, тобто упевнитися, що вони дійсно мають юридичну чинність і той вигляд, у якому були санкціоновані. Зібравши й очистивши, таким чином, матеріал чинного права, необхідно зрозуміти його зміст, тобто витлумачити зміст норми і, нарешті, піддати цей матеріал догматичній переробці й додати йому форму наукової системи» [5, с. XIV]. Таким чином, Є. В. Васьковський вважає, що діяльність догматичної цивілістики повинна складатися зі стадій: 1) збирання норм; 2) критика чи перевірка їх дійсності; 3) тлумачення; 4) догматична переробка.

Для того щоб розкрити весь механізм дослідження права, який запропонував Є. В. Васьковський, варто розглянути їх більш докладно.

Учений вважає, що збирання норм не входить у сферу власного наукового вивчення права і є підготовчою діяльністю. Крім того, дослідження прийомів цієї діяльності так само не належить до юридичної методології, як не належить до методології природничих наук дослідження способів збирання мінералів, рослин і тварин.

Перевірка дійсності норм має свою градацію. Так, при вивченні неписаного права вона збігається з процесом збирання норм. «Визнавши будь-яке дотримуване в житті правило юридичним звичаєм, ми тим самим засвідчуємо, що воно має значення юридичної норми» [5, с. XV]. При дослідженні писаного права справа стоїть інакше, оскільки воно пізнається не в практичному, а в теоретичному аспекті. «Зібравши всі акти, що мають норми, ще не можна бути впевненим у їх дійсності: мабуть, одним із них бракує необхідної санкції, а інші – невірно чи неточно відтворюють справжній, санкціонований законодавцем текст норми. Унаслідок цього виникає необхідність спеціальної перевірки дійсності норм писаного права» [5, с. XV].

На думку Є. В. Васьковського, мистецтво тлумачення відбувається у дві стадії: емпірична і раціональна, чи наукова, за допомогою яких виробляються емпіричні правила, які «не мають під собою ніякої іншої підстави, крім своєї, що виявилася в окремих випадках доцільності» [5, с. XIX], і раціональні правила, що виводяться з наукових істин і претендують на вірогідність.

Завдання тлумачення норм, згідно з думкою Є. В. Васьковського, полягає в розкритті дійсної думки їхнього автора. Але це – тільки безпосереднє і найближче завдання, і тлумачення цим не обмежується. «Метою тлумачення законів є розкриття істинного змісту законодавчих норм. Кожна така норма становить виражену в словах думку законодавця. Отже, мистецтво тлумачення законів зводиться до уміння розуміти людську мову. Звідси випливає, що при тлумаченні законів

повинні бути дотримані правила, необхідні для розуміння будь-якого іншого літературного твору» [5, с. XXI].

Є. В. Васьковський поділяє правила тлумачення на три групи:

- 1) ті, котрі спираються на дані філологічних наук;
- 2) ті, котрі виводяться з аналізу властивостей законодавчих норм;
- 3) правила, що виводяться з розпоряджень самого законодавця.

Перші дві групи правил «відрізняються універсальним характером і однаково застосовні до всіх законодавств. Навпаки, правила, встановлені в будь-якому одному законодавстві, мають обов'язкове значення тільки при тлумаченні цього законодавства» [5, с. XXII].

Є. В. Васьковський звертає увагу на те, що тлумачення норми не зводиться до визначення буквального значення норми, а повинне знайти і схований її зміст. Відповідно до цього, тлумачення поділяється на: тлумачення в тісному розумінні слова, чи пояснення, і логічний розвиток [5, с. 26].

Тлумачення в тісному розумінні слова, чи пояснення, у свою чергу, «розпадається на дві стадії, згідно з тими засобами, що ведуть до пізнання змісту норм. Саме зміст кожної норми можна визначити насамперед на підставі значення слів, а потім і за допомогою інших даних» [5, с. 29]. У першому разі тлумачення є чисто словесним, а в другому – реальним.

Словесне тлумачення складає першу стадію тлумачення, і його головним завданням є визначення змісту норми на підставі змісту слова, з якого вона складається. «Словесна оболонка служить єдиним матеріалом, над якою працює ця форма тлумачення, і єдиним засобом, за допомогою якого вона прагне до досягнення своєї мети» [5, с. 35].

Та сама думка може бути виражена різними словами і різними способами їх сполучення. Спосіб вираження думки в мові складається з чотирьох елементів:

1) лексичний елемент – норма розуміється шляхом з'ясування змісту окремих слів, з яких вона складається. «Слововживання визначається шляхом дослідження значення, що зв'язується зі словами в житті й літературі. При цьому важливу роль відіграє вивчення етимологічного походження слів, синонімів і протилежних за значенням слів. Слововживання змінюється не тільки в часі, але й у просторі» [5, с. 38].

Є. В. Васьковський також звертає увагу на те, що майже з кожним словом зв'язано кілька значень: основне (власне) і переносне (невласне); звичайне і виключне; велике (родове) і вузьке (видове); повсякденне і спеціальне;

2) синтаксичний елемент – слова, уживані в нормі, взаємозалежні й подані у вигляді пропозицій. «Синтаксична форма обумовлює як

значення окремих слів, так і загальний зміст пропозицій. З одного боку, зміст слова змінюється у залежності від того, в якому синтаксичному зв'язку воно перебуває з іншими словами. З іншого боку, ціла сукупність тих самих слів одержує різний зміст у залежності від доданої ними синтаксичної форми» [5, с. 42-43];

3) логічний елемент – з логічної точки зору будь-яка пропозиція повинна бути подана у вигляді судження. «При словесному тлумаченні, що має за мету визначити зміст однієї якоїсь норми виключно на підставі уживаних у ній слів, повинна бути звернена увага тільки на найближчий логічний зв'язок, тобто той, котрий існує між словами цієї норми. Дослідження більш віддаленого зв'язку припускає зіставлення норми, що тлумачиться, з іншими нормами і з усією системою чинного законодавства, а це вже справа реального тлумачення» [5, с. 44];

4) стилістичний елемент – для належного розуміння необхідно ознайомитися з особливостями викладу тексту. «Звертаючись до стилю юридичної норми, слід зазначити, що закони складаються і формуються не одними особами й у будь-якому разі піддаються кількаразовому обговоренню з боку багатьох осіб, тому стиль автора первісного проекту згладжується завдяки подальшим виправленням і змінам» [5, с. 45-46]. При характеристиці стилістичного елемента Є. В. Васьковський також звертає увагу на національний елемент, оскільки він додає забарвлення специфічному стилю, властивому юридичним нормам. Цей стиль визначається простотою мови і технічним характером. На зміст уживаних слів також впливає стиль автора.

Таким чином, методологічний процес словесного тлумачення повинний полягати в аналізі всіх названих елементів порізно, а потім у синтезі добутих даних. При словесному тлумаченні потрібно керуватися правилами граматики, стилістики і логіки. Результати такого тлумачення можуть бути подані такими варіаціями: словесний зміст: а) зрозумілий; б) не зрозумілий.

Після того як словесне тлумачення виконало своє завдання і визначило словесний зміст будь-якої норми, настає черга реального тлумачення, що має за мету розкрити дійсний внутрішній зміст норм. Результати, отримані за допомогою словесного тлумачення, служать вихідною точкою для реального тлумачення норми.

Тим самим методологічний процес словесного тлумачення повинний полягати в аналізі всіх названих елементів порізно, а потім у синтезі добутих даних.

У процесі реального тлумачення Є. В. Васьковський рекомендує застосовувати ряд методологічних правил:

1) деякі норми вже одержали офіційне тлумачення, і тому його варто враховувати (авторитетне тлумачення). «Авторитетність може бути зовнішньою чи формальною і внутрішньою чи матеріальною. Перша властива роз'ясненням, наданим у формі будь-якого джерела права і тому юридично обов'язковим. Другу мають ті роз'яснення, що заслуговують повної довіри внаслідок своєї очевидної і безперечної правильності» [5, с. 121].

Є. В. Васьковський пропонує ієрархію авторитетного тлумачення. Воно поділяється на рівні й види. Перший рівень іменується формально-авторитетним і складається з таких видів:

а) автентичне тлумачення, що характеризується ознаками: а) «становить собою законодавчу норму і тому повинне бути належним чином санкціоноване й обнародовано»; б) «значення автентичного тлумачення має не будь-яка норма, що роз'ясняє зміст іншої норми, а лише така, що видана саме з метою роз'яснити іншу»; в) «автентичне тлумачення береться до уваги незалежно від своєї правильності чи неправильності» [5, с. 122];

б) узуальне тлумачення – тобто юридичний звичай. Воно обов'язково лише в тих межах, у яких узагалі визнається сила юридичних звичаїв і лише в тому разі, якщо сполучає в собі ознаки звичаю [5, с. 123];

в) постанови, розпорядження, рішення органів влади, яким надане право роз'яснити і розвивати ті чи інші закони.

Другий рівень – матеріально-авторитетне. Роз'яснення «містяться не в нормах, а в будь-яких інших джерелах, що не мають юридичної чинності й обов'язкові тому, що їх правильність очевидна і безсумнівна» [5, с. 124];

2) кожна норма становить собою тільки ланку в загальному ланцюзі законодавства і з'єднана з іншими нормами логічними узами. «Логічний зв'язок між нормами може бути найближчим чи тісним і віддаленим. Найближчим з'єднані суміжні норми, що входять до складу того самого законодавчого акта. Більш віддалений зв'язок існує між нормами різних законів чи окремих законодавств» [5, с. 134];

3) не тільки логічний зв'язок з іншими нормами, але і місце, що посідає норма серед інших норм, відображається на її значенні;

4) кожен закон на чомусь заснований, має свою причину. «У логічному розумінні підставою норми служить будь-яке загальне юридичне положення, з якого вона випливає як логічно необхідний наслідок, як висновок з великої посилки силогізму. Із законодавчо-політичної точки зору підставою норми є мета, заради досягнення якої норма встановлена. Стаючи на суб'єктивну, психологічну точку зору, можна назвати підставою норми сукупність тих розумінь

і прагнень, що спонукали законодавця до її видання і які в психології звуться мотивами» [5, с. 80].

Є. В. Васьковський доходить висновку про те, що засобами для реального тлумачення норм служать чотири категорії даних: авторитетні роз'яснення, логічне співвідношення між нормами, систематичне положення і підстава.

Результати реального тлумачення тісно зв'язані з результатами словесного тлумачення. У тому разі якщо словесний зміст норми ясний, реальне тлумачення: а) підтверджує його; б) не заперечує; в) показує, що він не відповідає реальному стану речей. Якщо словесний зміст норми неясний: а) реальне тлумачення роз'ясняє його; б) виявляється неспроможним.

За допомогою словесного і реального тлумачення можна виявити чотири недоліки норми: темнота, неповнота, неточність і двозначність. Є. В. Васьковський пропонує такі способи усунення цієї неясності:

а) із двох однакових можливих змістів норми варто віддати перевагу тому, за якого норма уявляється найбільш справедливою;

б) із двох однаково можливих і справедливих змістів норми потрібно обрати той, котрий більш доцільний;

в) із двох однаково справедливих і доцільних змістів норми потрібно обрати той, за якого вона буде найбільш милостивою.

Друга стадія вивчення права – логічний розвиток. Мета логічного розвитку норми полягає в тому, щоб одержати нові норми, тобто судження настільки ж достовірні, як і ті, що послужили їм підставою норми. Іншими словами, логічний розвиток означає, що «з наявних норм можна витягати нові норми, які законодавець явно не встановив, але що *implicite* містяться в його прямих веліннях і тому обов'язкові для громадян» [5, с. 25].

Способами логічного розвитку законодавчих норм виступають такі: 1) висновок на підставі повної (реальної) тотожності; 2) висновок на підставі логічної чи відносної тотожності (подібності); 3) висновок від цілого до частки (проста дедукція); 4) висновок від усіх предметів групи до цілої групи (повна індукція); 5) висновок від одного чи декількох предметів до всієї групи (редукція); 6) висновок від усіх частин агрегату до агрегату; 7) висновок від одного чи декількох частин агрегату до агрегату; 8) висновок від умов до наслідку і назад; 9) висновок за протилежністю; 10) висновок за аналогією.

Завершує процес вивчення права – догматична переробка, у процесі якої використовуються прийоми: повна індукція – з норми, що належить до всіх випадків будь-якого класу, взятих порізно, виводиться загальна норма (принцип) для всього цього класу; неповна індукція і

редукція. Догматична переробка дозволяє спростити й упорядкувати матеріал, отриманий на попередніх стадіях. Її метою є приведення матеріалу в наукову систему, «у ній предмети розташовані у відомому порядку не по зовнішніх, другорядних чи випадкових ознаках, а згідно із ступенем свого внутрішнього споріднення, тобто подібності в основних, істотних властивостях» [5, с. 323].

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку про те, що «Цивілістична методологія. Ч. 1. Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів» залишається дуже значним теоретичним наробітком, незважаючи на свою столітню давнину. Її практична значимість полягає в тому, що запропонований у книзі логіко-методологічний механізм дозволить застосовувати тільки ті норми, що правильно витлумачені.

Є. В. Васьковський затверджував, що завданням юридичної науки є пошук у текстах і конструювання догми права та її несуперечливий виклад у наукових джерелах. Однак обмеженість такого підходу цілком очевидна. Такий підхід робить правову науку служницею, помічницею законодавця. У будь-якому разі роль юриста і науки – вторинна, обслуговуюча. Абсурдність ситуації полягає в тому, що замість опори законодавця на могутній теоретичний потенціал юридичної науки відбувається зворотна реакція – наука служить праву.

Бібліографічний список

1. Томсинов В. А. Евгений Владимирович Васьковский (1866 – 1942) // Российские правоведы XVIII-XX веков: Очерки жизни и творчества. В 2-х томах (Том 2). – М., 2007. – С. 297 – 307. – 672 с. – («Русское юридическое наследие»). – 1000 экз.
2. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов : для начинающих юристов / Е. В. Васьковский. – М. : Бр. Башмаковы, 1913. – 158 с.
3. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов : для начинающих юристов / Е. В. Васьковский ; вступ. ст. В. Д. Мазаева. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. – 126 с.
4. Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. – 507 с.
5. Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Ч. 1 : Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. – О. : «Экономическая» типогр., 1901. – 375 с.

В данной статье исследуются жизненный и научный путь Евгения Владимировича Васьковского, а также его взгляды на такие теоретические и практические вопросы как гражданское право, гражданский процесс, морское

торговое право, а также организация и перспективы развития российской адвокатуры, юридической этики, юридической техники и толкования права.

Life and scientific path of Eugene Vladimirovich Vaskovskiy and his views on theoretical and practical issues of civil law, civil litigation, commercial law, law of the sea, as well as the organization and the prospect of the Russian legal profession, legal ethics, legal technology and law interpretation are researched in the article.